

Faiq Ələkbərlı

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VII Yazı

M.Ə.Rəsulzadənin gənc olmasına baxmayaraq sosial nəzəriyyələri, sosiologiyası, siyasəti dərindən bilməsi açıq qəbildə hiss olunur. Belə ki, o, sosial məsələlərə toxunarkən, onların tarixinə nəzər salır, əsaslandırmağa çalışır, uyğun olaraq sosial utopik, sosial-demokrat baxışlı mütəfəkkirlərdən sitatlar gətirirdi. Səkkiz saatlıq iş günü üçün fəhlələrin on illər boyu əməli mübarizə aparmasını, bəzi mütəfəkkirlərin (Tomas Mor, Tomazzo Kampanela, Kompenius, Qiyavanski və b.) əsərlər yazmasını xatırladan Rəsulzadə, buna, xam xəyal kimi baxılmasına etiraz edirdi.1 M.Ə.Rəsulzadə fəhlələrin haqlarını tələb etməklə yanaşı, çarizm istibdadını lənətləyərək belə bir ölkədə insan kimi yaşamağın mümkünsüzlüyünü yazırdı. Onun fikrincə, mütləqiyyətçi istibdadla mübarizə aparmağın tək nicat yolu da sosialist inqilabdan keçir. Bu baxımdan Rəsulzadəyə görə Çarlığı bürüyən anarxiya buradakı millətlər mövqeyindən inqilablar edib azadlığa çıxmaq üçün tək yoldur: "Bu bir yoldur ki, bunu cəmi millət-qərbiyyə getmişlər və yerdə qalan millətlər də gedəcəklər. Bu bir keçiddir ki, tarix hamısını buradan sürüb keçirdəcəkdir. Bu bir dəhşətli yoldur ki, istər-istəməz hər kəs buradan keçməyə məcburdur".

Çarlığın apardığı assimilyasiya təhlükəsi ilə üzbeüz qalan türk-müsəlmanlara gəlincə, Rəsulzadəyə görə onların nicat yolu imperiyanın süquta uğrayıb sosial-demokratizmin qalib gəlməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan o, türk əhalini Rusiyada öz işini meydana aparmağa əlləşən iki böyük üz-üzə durmuş tərəflər, yəni "sol"lar və "sağ"lar arasından birinciyə dəstək verməyə çağırırdı.3Çünki Rəsulzadə üçün çarlıq hökuməti ilə "sağ"çı siyasəti qüvvələrin mahiyyəti bir olub, bütövlükdə imperiya daxilindəki insanların azadlığının və millətlərin istiqalının düşməni mövqeyində idi.

Həmin dövrdə "sağ"lar daha çox imperiyanın mütləqiyyətçiliyindən yana olduqları halda, "sol"ların isə imperiyanın inqilab yoluyla süquta uğradılaraq buradakı insanların və millətlərin azadlığından, sosial bərabərliyindən çıxış etmələri təsəsrəti daha güclü idi. Hər halda imperiya daxilindəki müxtəlif millətlərin sosialist inqilabından sonrakı milli və dini xüsusiyyətlərsiz, sinifsiz "kommu-

nizm" cəmiyyətində taleyinin konkret necə olacağı ilə bağlı tam dəqiqi təsəvvür olmasa da, bütün hallarda "sol"ların prinsipləri hökumətin yürütdüyü, "sağ"ların da dəstək verdiyi mövcud siyasətə münasibətdə daha cəlbədicə olub, əsas nicat yolu kimi özünü ifadə edirdi. Bu baxımdan 2-ci Dumanın açılışına bir neçə gün qalmış Rəsulzadə ümid edirdi ki, "sol" cəbhədə dayanan hürriyətçi millət vəkili cəmaatin tələblərini çarizm çəllədlərinə yetirib onların hökumət başından rədd olmalarına nail ola biləcəklər. Birinci Dumanı buraxmaqla əhalini "sağ"laşdırmaq niyyəti güdən stolipinlərin səhvə yol

di. Bu baxımdan 3-cü Dumadan heç nə gözləməyən Rəsulzadə yazırdı ki, artıq bu Duma millətin deyil, ancaq hökumətin işinə yarıyır.

Sosial-demokratların milliyət məsələsi ilə bağlı mövqeyini ən doğru taktika kimi qəbul edən M.Ə.Rəsulzadə inanırdı ki, sosial-demokratlar bütün millətlərin problemlərinə eyni

ilk mərhələdə "sosial-demokrat"lar sinfi mübarizə aparmaqla yanaşı, imperiya daxilindəki xalqların dil, mədəniyyət və digər haqlarını da müdafiə edirdi. Bu baxımdan Rəsulzadə özünə bir nicat yolunu tapa bilməyən millətin oyanmasına hələlik, sosial-demokratizmin dəstək verdiyi halda, riyakar mollaların, "millətçilər"ın isə ona əngəl

ki, ictimaiyyun-ammiyyun keçsin. Yox, bu mümkün olmaz isə "Yer və ixtiyar" ilə müsəlman blokunun arasında heç bir təfəvüt yoxdur! Təfəvüt yoxdur, deyirik. Zira, həqiqətən millətçi olub özünü dürlü-dürlü maska ilə örtən bir millətinin, aşkara millətçilik edən ilə heç bir təfəvütü olmasın gerek".10 Bütövlükdə millətçilik məsələsin-

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

verdiyini yazan Rəsulzadə inanırdı ki, camaat artıq ikinci Dumanın məhvinə razı olmayacaqdır.

Çox keçmədən 2-ci Duma da stolipinlərin əlində oynacağa çevrilir ki, "sol"ların hökumət və hökumətyanlı "sağ"lar tərəfindən məğlub duruma düşməsinin canlı şahidi olan Rəsulzadə, digər sosial-demokratlar kimi bu hadisəni böyük üzüntü ilə qarşılamışdır. Üstəlik, "sol"ların öz varlığını nisbətən hiss etdirə bildiyi 2-ci Dumanın ömrünün qısa olması, daha sonra da Çarlığın istibdadı yenidən gücləndirib 3-cü Dumanı tam şəkildə öz əlində cəmləşdirməsi, azad mətbuatın bir-birinin ardınca bağlanması, "Hümmət"in siyasi fəaliyyətinə qadağa və bəzi üzvlərinin həbsxanalara atılaraq Sibire sürgün olunması və digər amillər Rəsulzadəyə də mənfi anlamda psixoloji təsir göstərmiş-

prizmadan yanaşır və onların milli mədəniyyətinə, dillərinə yüksək dəyər verir: "Budur, o əsaslar ki, onun üstündə sosial-demokratiya milliyəti gözləyir. İctimaiyyun-ammiyyun düşmənləri bu firqəni ləkəyərk deyirlər ki, guya ictimaiyyət əfkarı milliyəti bilmərrə götürüb millətlərin mədəniyyət, ədəbiyyat və dillərinə əsla qədr vermiyor". Ona görə sosial-demokratlar "milliyət"ə düşməndirlərsə, bu həqiqi milliyət deyil, qondarma "milliyətçi"likdir.7Əlbəttə, dövrün şərtləri altında "sosial-demokrat"lar milliyətə tamamilə əks olmasalar da, ancaq onların cəmiyyətin gələcəyinə doğru planlarına görə gec-tez millət anlayışı ortadan qalxmalı idi. Sadəcə hələlik, mövcud sosialist dövləti olmadığı üçün, sinifsiz cəmiyyətdə millətin taleyinin necə olacağı haqqında da qəti bir mülahizə yürütmək mümkün deyildi. Bu baxımdan

olduğuna inanırdı.

"İctimaiyyun-ammiyyun müsəlman firqəsidir"-deyə, Rəsulzadə yazırdı ki, nə "həqiqi rus", daşnaksutyun, inqilabçı-sosialistlər və kadetlərin bloku, nə də ki, müsəlmanların bloku azadlıqsevər xətt seçməyib. Rəsulzadəyə görə yalnız sosial-demokratlar həmişə camaat və onun səadəti yolunda çalışıb, onun mənafeyinin mühafizə və qarovulçusu olub: "Bu firqeyi-ammə cəmaətidir. Bu firqə hüquqsuzların, məzlum və məfluqların firqəsidir. Bu firqənin əməli və əfkarı fəqət fəqərayi-kasibənin əmniyyətini təmin edib, ümum insanları nəzərində bir tutub, bilafərq millət, məzhəb, arvad və kişilərin hər bir hüquq və ixtiyarında müsavı olmalarıdır. Bu firqə beynəlmilətdir. Bunun üçün milliyət filan yoxdur. Bunun nəzərində əhəmiyyət qazanan fəqət sinifdir. Bir-biri ilə zidd olan iki sinfin ki, onları heç bir rabitə müttəhid edə bilməz. Əsil həqiqətə baxsaq, biz müsəlmanlar ümumən bir məzlumlarıq. İctimaiyyun-ammiyyunda məzlumlar firqəsidir. Kəmal-cürətlə demək olar ki, ictimaiyyun-ammiyyun müsəlman firqəsidir".

Rəsulzadənin "sosial-demokrat" firqəsinə müsəlmanları müdafiə edən əsas partiyalardan biri kimi göstərməsi həmin dövrün tələbləri, gerçəklikləri ilə bağlı idi. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hələlik rus "sosial-demokrat"ları əsil üzvlərini açıb ortaya qoymamışdılar. Onlar çarizmi yixib yerində Sovet imperiyası qurmaq üçün qeyri-rus millətlərin, o cümlədən də müsəlmanların məzlumlarına ehtiyacı vardı. Bu anlamda rus "sosial-demokratlar" ilk dövrlərdə qeyri-rus xalqların məzlumlarının da müdafiəçisi kimi çıxış edirdi ki, Rəsulzadə də bunu nəzərə alaraq onların partiyasını əzilən müsəlmanların tərfdarı adlandırdı. Bu baxımdan türk-müsəlman əhalini Dumaya seçkilərə səsləyən Rəsulzadə onları millət üçün işləyən "sol" qüvvələrə səs verməyə çağırırdı. Onun fikrincə, aşkarda və gizləndə "millətçilik"lə, "ümmətçilik"lə məşğul olan partiyalardan isə xalq uzaq durmalıdır: "Müstəqilən çalışmalıdır

də tamamilə milli xüsusiyyətlərin əleyhinə çıxmayan, sadəcə, bir millətin başqa millət üzərində ağalığına etirazını bildiren Rəsulzadə inanırdı ki, cəmi dünya ölkələrinin xoşbəxtliyi bir millətin işi deyil.

Onun sosial-demokratizm nisbətən dərin, müqayisəli təhlili, konkret prizmalardan yanaşması, marksizmdən demokratiyaya, daha sonra da milli demokratiya cərəyanına yaxınlaşması Qacarlar dövründəki fəaliyyətinə (1909-1911-ci illər) təsadüf edir. 1910-cu ildə Qacarlarda mühafizəkar "Etidalıyyun" ("Mötədillər") partiyasının yaranması ilə bağlı yazdığı "Mühafizəkar və ya sosialist mühafizəkar partiyaların" adlı tənqidi əsərdə və "İrani-nou" qəzetində yazdığı məqalələrində Rəsulzadə sosial-demokratizmi, sosializmi müxtəlif xalqlara nisbətə müqayisəli şəkildə verirdi. O, hesab edirdi ki, sosializmə Avropa və başqa yerlərdə rəvac verən fəhləkəndli və burjua sinifləri arasında gedən mübarizə səbəb olub.12 O, inanırdı ki, bütün millətlərin fəhləkəndli təbəqəsi kapitalizmdən azad olarsa, o zaman millətlərin də azadlığı baş verəcək. Bu yol millətlərə həqiqi azadlıq və xoşbəxtlik gətirəcək.

Bu baxımdan o, Avropadakı sosial-demokratların milli hökumət formasında, bərabər şəkildə sosial-siyasi bərabərliklərə nail olma prinsiplərini müsbət dəyərləndirirdi. Milli hökumətdə beş formada hürriyət olmalı idi: Birincisi, söz azadlığı insanın öz fikrini, düşüncələrini qorxub çəkinmədən, kimsədən ehtiyat etmədən açıb danışması demək idi. Hürriyətin mövcudluğunu şərtləndirən ikinci əməli mətbuat azadlığıdır. O, hürriyətin üçüncü əlamətini cəmiyyətin və ittifaqların yaradılıb sərbəst fəaliyyət göstərməyində görürdü. Hürriyətin dördüncü əlaməti vicdan azadlığıdır. Hürriyətin sonuncu əlaməti şəxsiyyətin toxunulmazlığıdır. Bu cür azadlıqlar bəlkə də Rəsulzadənin təsəvvür etdiyi milli, ancaq mahiyyətində həm də sosial-demokratizmin bəzi müddəalarına yer verən bir iqtidarda mövcud olmalıydı.